

महाराष्ट्र शासन
उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक :-केव्हीबी-२०१०/प्र.क्र.४६/उद्योग-६,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक : ०३ फेब्रुवारी, २०११.

प्रस्तावना :- मधमाशा पालन हा एक वैशिष्ट्यपूर्ण बहुउद्देशीय उद्योग आहे. मध संकलन, पराग संकलन, मधमाशा वसाहतींची संख्या वाढविणे, या उद्योगातील उप उत्पादनांचे संकलन करणे, तसेच मराठवाडा विभागात तेलबियांच्या पिकांचे असणारे अधिक्य लक्षात घेता मराठवाडा विभागात या उद्योगाच्या विकासास मोठा वाव आहे. मराठवाडा विभागात मधमाशा पालन व्यवसाय हा एक प्रमुख व्यवसाय व्हावा या उद्देशाने मधमाशा पालन योजना मराठवाडा विभागातील ८ जिल्ह्यांमध्ये राबविण्याचे प्रस्तावित आहे. याकरिता गरजू लाभार्थींना मधमाशा पालन उद्योगाचे प्रशिक्षण देऊन मधपेट्या पुरविणे, मध प्रक्रिया संचाची स्थापना करणे, प्रशिक्षण केंद्राची स्थापना करणे, मंडळामार्फत मधुबनाची स्थापना करणे या बाबी प्रस्तावित करण्यात आलेल्या आहेत. हा एक नवीन अपारंपारिक उपक्रम असल्याने या व्यवसायाच्या फायद्याचा अनुभव किंवा यशोगाथा पाहण्याची संधी उपलब्ध होण्यासाठी तसेच मधमाशा पालन उपक्रमास चालना देण्यासाठी मराठवाडा विभागात ही योजना प्रोत्साहनपर राबविण्याचे प्रस्तावित आहे. मधमाशा पालन व्यवसायाशी निगडीत असलेल्या सर्व बाबींचा सर्वंकष विचार करून मधमाशा व मध उत्पादन या योजनेचे स्वरूप निश्चित करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

निर्णय :- मराठवाडा विभागात येणाऱ्या ८ जिल्ह्यांमध्ये विविध विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांद्वारे मधमाशा पालन व्यवसाय तसेच मध उत्पादनास मोठ्या प्रमाणावर चालना देण्याची गरज आहे. त्यासाठी पुढील प्रमाणे कार्यवाही करण्याबाबत सविस्तर सूचना देण्यात येत आहेत.

१. राज्यात विविध कार्यक्रमांतर्गत मधमाशा पालन योजना महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळामार्फत राबविण्यांत येत असून यासाठी महाबळेश्वर येथे मध संचालनालयाची स्थापना करण्यात आली आहे. या संचालनालयामार्फत गरजू लाभार्थींना प्रशिक्षण देणे, मधमाशा वसाहतींसह मधपेट्या तसेच अन्य साहित्याचे लाभार्थींना वाटप करणे, मध संकलन करून त्यावर प्रक्रिया करून विक्री करणे, मधमाशा पालन व्यवसायाशी निगडीत बाबींवर संशोधन करणे इत्यादी कामे करण्यात येत आहेत. सबब प्रस्तुत योजना राबविण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ कार्यान्वयन यंत्रणा म्हणून काम करेल.

२. हा कार्यक्रम समूह किंवा एकसंघ खेड्याच्या गटामध्ये घेण्यात यावा, जेणे करून प्रशिक्षण, उत्पादन, संकलन प्रक्रिया व विक्री यामध्ये सुलभता येऊन योजनेची परिणामकारक अंमलबजावणी होऊ शकेल.

३. मधमाशापालन मार्गदर्शक केंद्र चालक संस्था :- मराठवाडा विकास कार्यक्रम २००७ अंतर्गत मधमाशापालन योजना प्रभावीपणे राबविण्यासाठी मराठवाडा विभागात मोठ्या प्रमाणावर मधमाशा वसाहतींची निर्मिती करणे, मधमाशापालन व्यवसाय करणाऱ्या लाभार्थींना प्रशिक्षण देणे, मार्गदर्शन करणे, उत्पादित मध गोळा करणे इत्यादी अतिशय महत्वाची कामे करावी लागणार असल्याने ही कामे सुयोग्य खाजगी उद्योजक/संस्था यांचेमार्फत करण्यात यावीत.

सदर उद्योजकाने/संस्थेने खालीलप्रमाणे महत्वाची कामे करावयाची आहेत.

- १) प्रजननाद्वारे पुरेशा मधमाशा वसाहती निर्माण करणे.
- २) मधमाशापालन व्यवसाय करू इच्छिणाऱ्या लाभार्थ्यांना प्रशिक्षण देणे.
- ३) प्रशिक्षित लाभार्थ्यांना मधमाशा वसाहती शासनाने ठरविलेल्या किंमतीस उपलब्ध करून देणे.
- ४) लाभार्थ्यांनी व्यवसाय सुरू केल्यानंतर त्यांना या केंद्रामार्फत वेळोवेळी मार्गदर्शन व सहाय्य करणे, मधमाशा व्यवसाय सुरू केलेल्या लाभार्थ्यांना मार्गदर्शन करणे.
- ५) या वसाहतीमधून निर्मित झालेला मध विक्री योग्य होण्याच्या दृष्टीने त्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी सुविधा पुरविणे/प्रक्रिया केलेला मध एकत्र करून विक्री करणे.
- ६) त्यांच्या अंतर्गत येणाऱ्या मधपाळांकडून मध संकलन करणे.

मार्गदर्शक केंद्र चालक संस्थांची निवड :-

मधमाशा वसाहतीचे प्रजनन व पालन करणारे उद्योजक व मार्गदर्शक तयार करण्यासाठी खाजगी व्यक्ती, उद्योजक / संस्था यांचेकडून खुल्या जाहिरातीद्वारे अर्ज मागविण्यात यावेत. या योजनेचा फलोत्पादन तसेच कृषी विभागाच्या अधिकारी व कर्मचाऱ्यामार्फत तसेच ग्रामसेवकामार्फतसुद्धा ग्रामीण भागात व्यक्तिगत संपर्काद्वारे प्रचार व प्रसार करण्यात यावा. वैयक्तिक लाभार्थी/ संस्थांची पात्रता पुढीलप्रमाणे राहिल.

वैयक्तिक केंद्र चालकासाठी पात्रतेच्या अटी :-

- १) किमान एस.एस.सी. पास असावा.
- २) वयोगट २१ ते ५० वर्ष असावा.
- ३) अशा व्यक्तीच्या नांवे अथवा त्या व्यक्तीच्या कुटुंबातील कोणत्याही व्यक्तीच्या नांवे किमान २ एकर शेत जमीन असावी.
- ४) लाभार्थीकडे मधमाशापालन, प्रजनन व मध उत्पादनाबाबतीत लोकांना प्रशिक्षण देण्याची क्षमता असावी.

केंद्र चालक संस्थेच्या पात्रतेच्या अटी :-

- १) संस्था नोंदणीकृत असावी व कृषी क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या कोणत्याही नोंदणीकृत संस्थेस मधुबन स्थापन करता येईल.
- २) संस्था लगतची किमान मागील किमान तीन वर्षे तरी फायद्यात असली पाहिजे.
- ३) संस्थेच्या नांवे मालकीची किंवा दहा वर्षासाठी भाड्याने घेतलेली कमीत कमी २ एकर शेत जमीन असावी.
- ४) प्रशिक्षण केंद्र चालविण्यासाठी संस्थेच्या नांवे अथवा भाड्याने घेतलेली किमान ५०० चौ.फूट क्षेत्राची सुयोग्य इमारत असावी.
- ५) संस्थेकडे लोकांना मधमाशापालन, प्रजनन व मध उत्पादनाबाबतीत प्रशिक्षण देण्याची क्षमता असलेले सेवक असावेत.

परिश्रमिक भत्ते /कर्तव्ये :-

केंद्र चालकाने / संस्थेने मंडळ कर्मचारी व मधपाळ यांच्यामधील दुवा म्हणून काम पहावयाचे आहे. यामध्ये मधपाळांकडून माहिती गोळा करणे, त्यांच्या अडीअडचणी समजून घेऊन त्यांना मार्गदर्शन करणे, त्यांचेकडून मध संकलन करणे, इत्यादी कामांचा समावेश असेल. या कामांसाठी केंद्र चालक / संस्थेला महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळामार्फत विशिष्ट रक्कम मानधन स्वरूपात देण्यात येईल. यासाठीच्या अटी व शर्ती मंडळामार्फत ठरविण्यात येतील. तसेच केंद्र चालकाने / संस्थेने संकलित केलेल्या मधाकरिता त्यांना खरेदी किंमतीच्या विहित दराने कमिशन देण्यात येईल. कमिशनचा दर व त्याच्या अटी व शर्ती मंडळामार्फत ठरविण्यात येतील.

मधमाशापालन व्यवसाय करणाऱ्या मधपाळांना त्यांचा व्यवसाय यशस्वी करण्यासाठी सतत मार्गदर्शन करणे आवश्यक असल्याने केंद्र चालकाने या मधपाळांना तांत्रिक मार्गदर्शन करावे. मध निष्कासन, मधाची साठवणूक व निगा, मधमाशांची संख्या वाढविणे, वसाहतीचे स्थलांतर करणे, इत्यादी बाबींवरील मार्गदर्शन करण्यासाठी केंद्र चालकास वर नमूद केल्याप्रमाणे मानधन देण्यात येईल. यशस्वी लाभार्थीसाठी खालील निकष पूर्ण करणे आवश्यक राहिल.

१) (अ) लाभार्थीस अनुदानावर पुरविलेल्या मधपेट्या मधमाशांच्या वसाहती ठेवून, संगोपन करून त्यापैकी किमान ७५ टक्के वसाहती जगविणे आवश्यक राहिल.

(ब) लाभार्थीमागे अनुदानावर पुरविलेल्या प्रती वसाहतीमागे किमान २ कि.ग्रॅम मधाचे उत्पादन पहिल्या वर्षी होणे आवश्यक राहिल.

२) मध उत्पादन करणाऱ्या लाभार्थीची निवड करणे :-

वैयक्तिक मधपाळ पात्रतेच्या अटी

१) लिहिता वाचता येणे आवश्यक.

२) व्यक्तिच्या नांवे मालकीची किंवा दहा वर्षांसाठी भाड्याने घेतलेली कमीत कमी २ एकर शेत जमीन असावी.

३) वयोगट २१ ते ५० वर्षे असावा.

३) पात्र लाभार्थीची निवड करण्यासाठी जिल्हास्तरीय समिती गठीत करणे :-

पात्र व्यक्ती / संस्था यांची निवड करण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यासाठी खालील प्रमाणे जिल्हास्तरीय समिती स्थापन करण्यात यावी.

१) जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२) मुख्य कार्यकारी अधिकारी/जिल्हा परिषद	सदस्य
३) अधिक्षक, कृषी अधिकारी	सदस्य
४) उप वनसंरक्षक	सदस्य
५) जिल्हा फलोत्पादन अधिकारी	सदस्य
६) जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ.	सदस्य सचिव

४. निवडलेल्या व्यक्तीस/संस्थेच्या कर्मचाऱ्यास प्रशिक्षण :-

(अ) मधमाशापालन मार्गदर्शक केंद्र चालक प्रशिक्षण :- केंद्र चालकास किंवा केंद्र चालक संस्थेच्या सभासदास/कर्मचाऱ्यास संचालनालयामार्फत महाबळेश्वर येथील संशोधन प्रशिक्षण व विकास केंद्रामध्ये २५ दिवसांचे मोफत प्रशिक्षण देण्यात येईल. सदर प्रशिक्षणात पुढील बाबींचा समावेश असेल.

- १) प्रशिक्षण साहित्य.
- २) निवास व भोजन व्यवस्था.
- ३) प्रशिक्षणाचे प्रवास, मानधन.
- ४) इतर खर्च .

(ब) मधपाळ प्रशिक्षण :-

मधपाळास संचालनालयामार्फत किंवा संचालनालय ठरवेल त्या संस्था/व्यक्तीमार्फत स्थानिक स्तरावर १० दिवसांचे मोफत प्रशिक्षण देण्यात येईल. यामध्ये पुढील बाबींचा समावेश असेल.

- १) प्रशिक्षण साहित्य.
- २) निवास व भोजन व्यवस्था.
- ३) प्रशिक्षकाचे प्रवास, मानधन.
- ४) इतर खर्च.

सदरच्या (अ) व (ब) ह्या बाबीकरिता होणा-या खर्चाची तरतूद मंडळामार्फत दरवर्षीच्या अंदाजपत्रकीय तरतुदीमध्ये करण्यात यावी.

५. अर्थसहाय्य व अनुदान :- मधमाशा पालन करू इच्छिणाऱ्या पात्र लाभार्थींना आवश्यक ते प्रशिक्षण मंडळाकडून मोफत देण्यात येईल. प्रशिक्षणाचा कालावधी मधपाळ व केंद्र चालक यांच्यासाठी वेगवेगळा राहील.

या योजनेतर्गत देण्यात येणारे अर्थसहाय्य हे मध उद्योगासाठी लागणारी हत्यारे, अवजारे व साहित्य या स्वरूपात असेल. साहित्याच्यापोटी देण्यात येणा-या अर्थसहाय्यापैकी ८० टक्के रक्कम ही अनुदान स्वरूपात व २० टक्के रक्कम ही कर्जाच्या स्वरूपात राहील. २० टक्के कर्ज रक्कमेची परतफेड ५ वर्षांमध्ये करावयाची आहे. पहिल्या वर्षाचा कालावधी विलंबावधी (मॉरिटोरीयम) असेल व कर्जावर दरसाल दर शेकडा ४ टक्के दराने व्याज आकारणी करण्यात येईल. लाभार्थ्यांनी सदर कर्जाची परतफेड चार (४) समान हप्त्यात करणे बंधनकारक आहे.

(अ) केंद्र चालक युनिट किमान ५० व कमाल १०० वसाहतींसह सातेरी / मेलिफेरा मधपेट्या एक मध यंत्र व इतर आवश्यक साहित्य अशा स्वरूपाचे असेल.

(ब) मधपाळ युनिट किमान ५ व कमाल २० वसाहतींसह सातेरी / मेलिफेरा मधपेट्या, एक मध यंत्र व इतर आवश्यक साहित्य अशा स्वरूपाचे असेल.

६. मधुबन स्थापना :- सन २०१०-११ या वर्षात ५० मेलिफेरा/सातेरी वसाहतींसह मधपेट्यांचे मधुबनांची महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ स्थापना करील व आवश्यकतेनुसार वसाहतीचे स्थलांतर करण्यात यावे. मधपाळ/शेतकऱ्यांना प्रात्यक्षिक दाखविणे तसेच प्रजनन कार्यक्रम राबवून मधमाशांच्या वसाहती निर्माण करणे इत्यादी कामकाज पहाण्यासाठी मंडळाचा कायमस्वरूपी तांत्रिक कर्मचारी नेमण्यात यावा.

७. मधसंकलन व विक्री :- लाभार्थीनी उत्पादित केलेला मध, मंडळाने ठरवून दिलेल्या किंमतीनुसार मध संचालनालयामार्फत खरेदी करण्यात येईल. मधाचे पैसे अदा करण्यापूर्वी व्याज व मुदलाच्या हप्त्यापोटी अनुज्ञेय रक्कमेची मंडळाकडून वसुली करण्यात येईल व उर्वरित रक्कम लाभार्थ्याला अदा करण्यात येईल. संकलित केलेले मध पुढील प्रक्रियेसाठी महाबळेश्वर येथील प्रक्रिया केंद्र किंवा लातूर येथील नियोजित प्रक्रिया केंद्रावर पाठविला जाईल. प्रक्रिया केलेला मध शासकीय प्रतवारी (अॅगमार्क) करून बाजारपेठेत विक्रीसाठी पाठविण्यात यावा.

८. मध प्रक्रिया केंद्राची स्थापना :- मध प्रक्रिया केंद्राची स्थापना महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळाने जागेची उपलब्धता विचारात घेऊन परभणी येथे करावी.

९. मराठवाडा विकास कार्यक्रमांतर्गत मध उद्योग योजनेची परिणामकारकरित्या अंमलबजावणी करणेसाठी तज्ञ सल्लागारांची नियुक्ती करणे, लाभार्थ्यांची निवड करणे, त्यांना प्रशिक्षणासाठी पाठविणे, आवश्यक ते साहित्य उपलब्ध करून देणे, मध उद्योगाचा प्रचार व प्रसिध्दी करणेसाठी वेगवेगळ्या कार्यशाळा, शिबीरे, प्रात्यक्षिके आयोजित करणे. तसेच प्रगतीशील मधपालनासाठी बक्षीस योजना राबविणे, त्याच्या सहली आयोजित करणे इ. कामे मंडळामार्फत करावी लागणार असल्याने त्यासाठी होणारा खर्च या योजनेंतर्गत उपलब्ध होणाऱ्या ५ टक्के इतक्या मर्यादेपर्यंतच्या अनुदानातून भागविण्यात यावा.

१०. उपरोक्त योजनेकरिता सन २०१०-११ या वित्तीय वर्षाकरिता रु १.२५ कोटी इतक्या खर्चाच्या योजनेस या शासन निर्णयान्वये प्रशासकीय मान्यता देण्यात येत आहे. या योजनेवरील खर्च “ मागणी क्रमांक के-७, २८५१, ग्रामोद्योग व लघुउद्योग-(००) १०५ खादी व ग्रामोद्योग - राज्य योजनांतर्गत योजना (०९) मध केंद्र (२८५१ ५३२ ६) ३३ , अर्थसहाय्य, ३४ शिष्यवृत्ती व विद्यावेतन ” या लेखाशीर्षाखाली खर्ची टाकण्यात यावा.

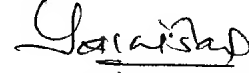
११. सदर रकमेच्या आहरण व संवितरणाचे अधिकार विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, २ रा मजला, नवीन प्रशासन भवन , मंत्रालयासमोर, मुंबई यांच्या कार्यालयातील लेखा अधिकारी यांना देण्यात येत आहेत. उपरोक्त प्रयोजनाकरिता करण्यात आलेल्या खर्चाचे विनियोग प्रमाणपत्र मंडळाने विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई यांच्या कार्यालयातील लेखा अधिकारी यांना तात्काळ सादर करावे. लेख्यांच्या खर्चमेळाबाबत महालेखापाल, महाराष्ट्र-१, मुंबई यांच्या कार्यालयास मंडळाने विहित कालावधीत, विहित पद्धतीनुसार लेख्यासंबंधीची आवश्यक ती कागदपत्रे मंडळाने सादर करावीत.

१२. विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई यांच्या कार्यालयातील लेखा अधिकारी यांनी उपरोक्त प्रयोजनावर खर्च झालेल्या मासिक निधीची आकडेवारी कक्ष अधिकारी, (प्रशासन-१), उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय, मुंबई -४०० ०३२ यांना दर महिन्याच्या ४ तारखेपूर्वी सादर करावी.

१३. सदर शासन निर्णय नियोजन विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक ३२७/१४६१, दिनांक १५/३/२०१० व वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक १०७३/१०/व्यय-१६, दिनांक १४/१०/२०१० अन्वये व त्या विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

१४. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या संकेतस्थळावर www.maharashtra.gov.in येथे उपलब्ध असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०११०२०३१४०७४९००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(प्र.बा.दांडेकर)

शासनाचे उप सचिव

प्रति :-

- १) राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
- २) मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ३) मा.मंत्री (उद्योग) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ४) मा.राज्यमंत्री (उद्योग) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ५) प्रधान सचिव (विधानसभा), महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ६) प्रधान सचिव (विधान परिषद), महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
- ७) विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई
- ८) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, मुंबई
- ९) विभागीय आयुक्त, मराठवाडा महसूल विभाग, औरंगाबाद.
- १०) मराठवाडा महसूल विभागातील सर्व जिल्हाधिकारी
- ११) मराठवाडा महसूल विभागातील सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद.
- १२) अर्थ सल्लागार व मुख्य लेखाधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, मुंबई
- १३) लेखा अधिकारी, विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, नवीन प्रशासन भवन, मंत्रालयासमोर, मुंबई- ४०० ०३२.
- १४) महालेखापाल (लेखा परीक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र- १ मुंबई.
- १५) महालेखापाल (लेखा परीक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र- २ नागपूर.
- १६) निवासी लेखा परीक्षा अधिकारी, मुंबई.
- १७) संचालक लेखा व कोषागारे, फ्री प्रेस जनरल मार्ग, मुंबई.
- १८) अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई.
- १९) मराठवाडा महसूल विभागातील सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी.
- २०) कक्ष अधिकारी (प्रशासन-१) उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- २१) कक्ष अधिकारी, वित्त विभाग (व्यय -१६), मंत्रालय, मुंबई.
- २२) कक्ष अधिकारी, नियोजन विभाग (का-१४८३), मंत्रालय, मुंबई.
- २३) निवड नस्ती (उद्योग-६).